

ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: КАТЕГОРІАЛЬНА СПЕЦИФІКА ПОНЯТЬ

Методологічний та історико-педагогічний аналіз проблеми екологічної безпеки як основи життєдіяльності особистості в освітньому середовищі, аспектів екологічно безпечного розвитку філософсько-педагогічної думки в соціогенезі виявив наукові підстави для трактування екологічно безпечного освітнього середовища.

Результати аналізу наукових досліджень свідчать про те, що можливість вирішення глобальних загальнолюдських проблем взаємодії особистості і світу природи стає реальною лише за умови звернення до життя як до всеосяжної цінності. Наукові знання про багатшарове життєве середовище задає актуальні для сучасності орієнтири перебудови сфери освіти, які спрямовують розвиток особистість на шлях реабілітації людського начала, що визначає характер соціокультурного оточення. Це можливо тільки при багатовимірності і різноманітті різних поглядів, орієнтованих на екологічно безпечний оптимум взаємодії особистості і навколишнього світу природи.

На думку А. Вікторова, «явище безпеки входить не тільки в число глобальних проблем людства, але і виступає основою збереження і розвитку будь-якого соціального організму. Тому тенденція якісної зміни сучасного світу як на різних рівнях взаємовідносин природи і суспільства, так і в різних сферах суспільного буття (соціального, економічного, політичного, культурного) вимагає, з одного боку, теоретико-методологічного осмислення безпеки (уточнення принципів наукового дослідження і категоріально-понятійного апарату), а з іншого – визначення філософії безпеки в контексті нового світовідношення і світорозуміння (геокультурного та гуманітарного)» [1, с.155].

Пріоритетні напрями розвитку загальної екології все більшою мірою торкаються аспектів взаємодії світу природи і психіки людини. Незаперечні

факти і підтвердження з психологічної точки зору вказують на принципову важливості цього аспекту. Характерні (індивідуальні, вікові, професійні та ін.) особливості світосприйняття, розглянуті з екологічної точки зору, накладають помітний відбиток на психічний стан суб'єкта освітнього середовища. Це передбачає виражений вплив екологічних факторів природного світу на власне психічні процеси і явища. Сприйняті особистістю впливи можуть бути як сприятливими, так і згубними, безпосередньо або опосередковано визначати психічні процеси. Особливо актуальним стає питання такого впливу на розвиток особистості з властивою їй індивідуальною динамічністю. Важливий також часовий показник, що відображає тривалість впливу різних екологічних факторів, можливість їх акумуляції. Все це – окремі прояви багатопланового феномена психологічної екології.

Діаметрально протилежним, але не суперечливим предмету психологічної екології можна вважати предмет екологічної психології, яким є екологічна свідомість, що розглядається в соціогенетичному, онтогенетичному і функціональному аспектах [3, с. 40]. У даному контексті простежується особлива роль екологічної культури як ідеалу екофільно орієнтованої особистості. І екологічна психологія, і психологічна екологія виникають на двох протилежних полюсах поєднання екології та психології. Їх виокремлення в самостійні галузі дослідження (А. Бодальов, С. Дерябо, В. Панов, В. Філін, В. Левін та ін.) показує, що по кожній із точок поєднання – психологічної або екологічної – можливе реальне виявлення внутрішнього взаємозв'язку двох напрямів.

Аналіз наукових досліджень дозволив зробити висновок про те, як важливо позначити і аргументувати нові пріоритети освіти, зробити важливі кроки на шляху до знання, екофільної орієнтації особистості, які відповідатимуть можливості оптимізації її взаємодії з навколишнім світом. Накопичений багаж даних «провокує» педагога виправляти недосконалості освітнього середовища, створюючи проекти, націлені на сконструйовані

ідеали. Безпека – це таке явище, без якого не можуть нормально розвиватися ні особистість, ні соціальна організація, ні суспільство, ні економіка, ні, тим більше, держава.

Екологічна безпека включає стан захищеності довкілля та життєво важливих інтересів людини і громадянина від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності та загроз виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків.

Протилежним станом безпеки є стан небезпеки, як загрози, здатної викликати, заподіювати певної шкоди. Ми розглядаємо структуру процесу впливу небезпеки в статичному і динамічному аспектах. Статичний аспект включає джерело небезпеки, якому піддається об'єкт, засоби впливу небезпеки на об'єкт. Динамічний аспект включає мету джерела небезпеки, процес впливу джерела небезпеки, результат впливу.

Під шкідливими і небезпечними чинниками розуміємо обставини, що несприятливо впливають на людину і суспільство. Шкідливі чинники – обставини, що негативно діють на людину і суспільство. Для шкідливих факторів характерна поступовість, тривалість в часі впливу на людей і суспільство. Небезпечні фактори – явища і процеси, які надають збиток у вигляді швидкого, різкого позбавлення людини, суспільства цінностей (здоров'я, матеріальних чи духовних цінностей тощо).

Однак шкідливі і небезпечні фактори є одночасно факторами ризику, тобто існує ймовірність заподіяння шкоди (фактори можуть призвести, а можуть і не привести до збитку). Фактори – складові частини умов і ситуацій. Під умовами доцільно розуміти співвідношення конкретних шкідливих і небезпечних факторів, тобто обстановку, в якій людина діє. Умови бувають шкідливими (шкідливі фактори) і небезпечними (небезпечні фактори). Під ситуаціями доцільно розуміти природні сегменти соціального життя, для яких характерні місце, час, суб'єкти, зміст діяльності суб'єктів, соціальний контекст. Ситуації поділяються на види: складні (вимагають інтелектуальних зусиль для пошуку шляхів подолання перешкод), важкі

(вимагають практичних зусиль для подолання перешкод, коли немає небезпечних і шкідливих факторів), небезпечні (шкідливі і небезпечні чинники, тобто можливе заподіяння шкоди людині, суспільству), екстремальні (небезпека настільки велика, що для її подолання людина діє на межі можливостей), надзвичайні (характерний значний масштаб небезпеки, що загрожує великим групам людей) і критичні (фактори небезпеки неможливо усунути, і збиток, що зачіпає суттєві інтереси людини, вже неминучий). Екстремальні, надзвичайні, критичні ситуації можна розглядати як різновиди небезпечних ситуацій. Ситуація включає умови і чинники, для неї характерна діяльність людини щодо профілактики та подолання шкідливих і небезпечних факторів, створення безпечних умов життєдіяльності. Сукупність взаємопов'язаних небезпечних ситуацій доцільно називати небезпечною подією.

В. Мошкін дає загальну класифікацію факторів небезпеки, виділяючи джерела і об'єкт небезпеки (таблиця).

Таблиця

Класифікація факторів небезпеки за В. Мошкіним [6]

Джерела небезпеки	Шкідливі та небезпечні фактори	Об'єкт небезпеки
природні	фізичні, хімічні	людина
антропогенні	соціальні, економічні	група людей
техногенні	біологічні	суспільство
воєнно-технічні	психологічні	держава
особистісні	кліматичні, екологічні	світова спільнота

У контексті єдиного проблемного поля дослідження виявляється логічний взаємозв'язок понять «освіта», «середовище», «освітнє середовище» («освітній простір», «освітня діяльність», «освітні ресурси»), «безпека», «безпечне освітнє середовище», «екологія», «екологічно безпечне освітнє середовище».

Екологічно безпечне освітнє середовище – це система психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, які забезпечують захищеність

особистості від негативного впливу екологічних факторів, що визначають оптимальність взаємодії зі світом природи.

Причинами зміни характеру взаємодії особистості і навколишнього світу природи, що вплинули на зниження захищеності від негативного впливу екологічних факторів в освітньому процесі, є:

- докорінне перетворення більшості видів діяльності в сучасному суспільстві;
- збільшення темпів зміни одних умов функціонування освітнього процесу якісно іншими;
- загальна урбанізація, відторгнення людини від природного світу природи;
- бурхливий розвиток інформаційних технологій, здатних замінювати природний освітній простір на віртуальний;
- надмірне прагнення до стандартизації виразних характеристик об'єктів і явищ.

Екологічно безпечне освітнє середовище ґрунтується не просто на компонентному складі середовища, але виходить з оцінки стану екологічної захищеності особи в ньому, відповідно до якої освітнє середовище буде задаватися: через освітній простір з сукупністю умов безпеки життєвого середовища у взаємодії з особистістю; через освітню діяльність, що забезпечує вплив на розвиток екологічних уявлень особистості, ставлення до світу природи, технологій взаємодії зі світом природи в умовах попередження екологічних загроз; через освітні ресурси для забезпечення свободи вибору можливостей взаємодії особистості і навколишнього світу природи.

Екологічну безпеку освітнього середовища визначають такі ознаки:

- забезпеченість оптимізації дії всіх значущих екологічних факторів;
- посиленість створення суб'єктами освітнього процесу дійсних умов середовища екологічно безпечної модальності;

- реальність забезпечення узгодження, комплементарної основи контактів особистості та освітнього простору;
- здійснення побудови спеціалізованого культурологічного базису перетворення освітнього середовища;
- перспективна спрямованість на розвиток не тільки екологічних уявлень, але й відносин, технологій взаємодії особистості і навколишнього світу в стані захищеності від негативного впливу екологічних факторів;
- визначеність рівнів індивідуальних аксіологічних фільтрів особистості і соціальних установок на формування екологічно безпечного освітнього середовища;
- необмеженість масштабних характеристик безпеки запланованого освітнього процесу.

У процесі формування екологічно безпечного освітнього середовища специфічно інтерпретуються, з точки зору екологічної безпеки, його функції:

- як системи можливостей розвитку особистості, що містяться в просторово-предметному і соціальному оточенні: концепція маркує механізми, що забезпечують можливість безпечного прояву нерозкритих здібностей і особистісних потенціалів, відповідно до властивих кожному індивіду природних задатків та вимогами вікової соціалізації;
- як засоби навчання та розвитку: забезпечення якісно значимого переходу умов освітнього середовища до цілеспрямованих впливів, що викликають перетворення і корекцію особистісних структур, минаючи зони екологічного ризику;
- як об'єкта проектування і моделювання: функція реалізується структурною логікою розробки моделі екологічно безпечного освітнього середовища;
- як об'єкта психолого-педагогічної експертизи та моніторингу: функція набуває значущості на етапі впровадження розробленої концепції в освітню практику.

У контексті екологічної безпеки освітнього середовища особливого значення набуває феномен культури екологічної безпеки. Про культуру людини судять не по тому, що вона думає про себе, а за реальними результатами її буття. У цьому зв'язку під культурою (згідно з В. Кобилянським) будемо розуміти еволюціонуючий в часі, різноманітний у своїх проявах, специфічний спосіб буття людини в світі і буття самого світу для людини [4, с.81].

Екологічна культура є ядром загальнолюдської культури, визначає характер і якісний рівень відносин між людиною і соціоприродним середовищем, проявляється в системі ціннісних орієнтації, які мотивують екологічно обгрунтовану діяльність. Вона виступає в якості «значного вектора культурного розвитку, що гарантує відповідність соціальної діяльності вимогам життєзабезпечення середовища» – динамічної, відкритої системи ціннісних орієнтації і установок, націленої на відтворення і розвиток природно-соціального багатства, накопленого людським суспільством протягом тривалого періоду історичного розвитку [5, с.244]. У цьому визначенні екологічної культури підкреслюється її аксіологічна спрямованість, що знаходиться в повній відповідності з розумінням власне культури як творчої діяльності з перетворення природи і суспільства, результатом якої є постійне поповнення матеріальних і духовних цінностей, розвиток усіх сутнісних людських сил.

В. Шилова аналізує екологічну культуру з соціологічного погляду «як етап розвитку світової культури, її частина, показник гармонійного розвитку соціоприродних відносин, властивість особистості, що розвивається, критерій соціального прогресу, необхідну установку особистості, що характеризує її відносини з природою; шлях стійкого соціального розвитку» [7, с.81]. В цілому, екологічна культура відображає найрізноманітніші відносини людини і суспільства з природою.

Як частина соціальної екології в даний час розглядається екологія культури. Згідно О. Генісаретського, під цим феноменом слід розуміти

«комплекс процесів і структур «культурокористування», в яких складові культури і цінності завжди беруться як доступні для сприйняття, переживання, засвоєння, а сама культура – як завершене ціле, що потребує збереження» [2, с.94].

Психолого-педагогічний аспект екологічної культури безпеки як релевантного компонента екологічної культури, що формується в процесі взаємодії зі світом природи, полягає в спрямованості на осмислення і розуміння таких факторів і явищ:

- співвідношення між екологічними уявленнями, ставленням, технологіями взаємодії особистості з навколишнім світом природи і реаліями цього світу;

- особистісних якостей та здібностей, необхідних для профілактики і подолання небезпечних ситуацій в освітньому середовищі;

- чіткої диференціації чинників дестабілізації екологічної безпеки освітнього середовища, як природної, так і віртуальної дійсності;

- співвідношень і зв'язків екології, екологічної психології та екологічної психопедагогіки;

- ступені достовірності категорій наукового знання про екологічну безпеку, фактів, понять, законів, теоретичних висновків, гіпотез, знань особливостей забезпечення екологічної безпеки, результатів експерименту, практичного застосування наукових знань;

- понятійно-термінологічного апарату у сфері екологічної культури безпеки;

- необхідності розробки та обґрунтування концепції формування екологічно безпечного освітнього середовища.

Сукупність вимог до екологічно безпечного освітнього середовища відповідно до життєвої орієнтації особистості як суб'єкта освітнього процесу на екологічну безпеку набуває такого вигляду:

- чітка регламентація прав і обов'язків суб'єктів освітнього процесу в аспекті їх взаємодії з компонентами освітнього середовища;

- доступність зони екологічно безпечного розвитку;
- висока визначеність навчальних ситуацій взаємодії з живими і неживими об'єктами освітнього середовища;
- відносна передбачуваність можливого впливу факторів середовища в освітньому процесі;
- можливість здійснення перетворювальних дій в межах всіх компонентів освітнього середовища;
- виразність екофільної спрямованості у взаємодії суб'єктів освітнього процесу з середовищем;
- ломка стереотипних установок, що суперечать тенденціям відкритості екологічної свідомості;
- відповідність оціночних критеріїв якості освітнього середовища індивідуальними параметрами екологічної безпеки суб'єктів освітнього процесу;
- динаміка параметрів міжособистісного простору як структурного елементу соціального компоненту освітнього середовища;
- можливості для реалізації спеціальних здібностей, значущих для екологічної комфортизації освітнього середовища (музичних, художніх та ін.);
- готовність до інформаційної діяльності по припиненню дій, що завдають шкоди природним об'єктам;
- закритість екологічних ніш освітнього середовища до дії факторів, дестабілізуючих стан екологічної безпеки.

Отже, екологічно безпечне освітнє середовище розуміємо як систему психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, які забезпечують захищеність особистості від негативного впливу екологічних факторів і оптимальність взаємодії зі світом природи.

Категоріальний сенс поняття екологічно безпечного освітнього середовища ціннісно регулюється феноменом культури екологічної безпеки. Культура екологічної безпеки являє собою цілісний, багаторівневий і

поліфункціональний феномен, який виступає релевантнішим компонентом екологічної культури, що формується в процесі розвитку уявлень, відносини, технологій взаємодії особистості і світу природи за рахунок забезпечення особистісної захищеності від екологічно неприйнятних ризиків, загроз, небезпек і викликів.

Література

1. Викторов А. Ш. Введение в социологию безопасности. – М. : Канон+РООИ «Реабилитация», 2008. – 568 с.
2. Генисаретский О. И. Экология культуры. Теоретические и проектные проблемы / О.И. Генисаретский. – М. : Путь, 1991. – 153 с.
3. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / Дерябо С.Д., Левин В.А. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
4. Кобылянский В. А. Философия экологии : общая теория экологии, геоэкологии, биоэкологии. Учебное пособие / В.А. Кобылянский – М. : Фаир – Пресс, 2003. – 192 с.
5. Когай Е. А. Аксиологические ориентиры экологического образования / Е.А. Когай // Философия экологического образования : сб. ст. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – С. 238–252.
6. Мошкин В. Н. Основы безопасности жизнедеятельности : Учебное пособие для 5-11 классов. – В трех частях. – Часть первая. – Барнаул : АО «Полиграфист», 1995. – 240 с.
7. Шилова В. С. Социально-экологическое образование школьников : теория и практика : Монография / В.С. Шилова. – Белгород–Москва : БелГУ, 1999. – 244 с.